

Küreselleşme, Değişme ve Dini Hayat

Mustafa E. ERKAL*

ABSTRACT

Globalization, Change and Religious Life: The article firstly studies the concepts of the globalization, change and the religious life and later focus on the influences tha the globalization has made in the religious life and the religious constitutions in the Turkey. The main object of the article is to explain how The effects and the results of the globalization are in the Turkey.

Keywords: *Globalization, Religious Life, Religious Thought, Religious Constitution and Change.*

Günümüzde Türkiye nereye gidiyor sorusu birçok yönden sorulmakta ve cevaplar aranmaktadır. Aslında Türkiye ve Dünya nereye gidiyor sorusu yerine, nereye götürülmek isteniyor sorusunun cevabını aramak daha tutarlı gibi gözükmektedir. Çünkü Dünya kendi haline bırakılmış değildir. Dünya kendi iç dinamikleriyle bir değişme süreci değil, tersine bir değiştirilme süreci yaşamaktadır. Aslında bunu haklı kılacak bazı boşluklar da doğmuştur. Nitekim, iki kutuplu dengenin dağılması bazı boşluklar ve belirsiz alanlar yaratmıştır. Dünya, yeniden paylaşılmak ve şekillendirilmek istenmektedir. Soğuk harbin gerilerde kalması, milli devletlerin geleceğini de tartışmaya açmıştır. Türkiye'nin üzerine değişik konularda fazlaca gelmiş olması, komünizmin yerine İslam'ın konmasının sonucudur. Tartışmaya açılan küresel güç ve blokları temsil eden ulus devletlerin geleceği değildir. Tersine önu açılan ulus-devletlerin geleceğidir. Küresel güç ve blokların şekillendirdiği bir dünyada küresel bir bütünleşmeye, tamlaşmaya gidilirken; bu süreç ufalanmayı da bünyesinde barındırmaktadır. Aslında bir yazara göre küreselleşmenin başarılı olabilmesi için ekonomik parçaların ufak olması gerekmektedir. Buna siyasi parçaların ufak olmasını da ilave edebiliriz.¹

Artı ve eksileriyle küreselleşme ekonomik faaliyetlerin sadece uluslararası nitelik kazanması veya milli ekonomilerin dünya çapında birbirine bağlanması değildir. Küreselleşme tek dünya devletine varış; önu açılan milli devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel yönlerden etkisiz hale getirilmesi; kaynaklarına özelleştirme örtüsü altında el konması ve bunların şehir devletlerine dönüştürülmesidir. Konunun kültürel, dini hayat ve inançla ilgili boyutu gözden uzak tutula-

* **Prof. Dr.**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Erkal, M.E., *Sosyoloji (Toplum bilimi)*, İstanbul 2000, 11. baskı, s. 24.

maz. Nitekim, kitle kültürü veya popüler kültür olarak ifade edilen ferdin ve toplumların iradeleri dışında onlara dayatılan medya bağımlılığı ile kabul ettirilen yaşama tarzı, sosyal değişimde önemli bir faktör rolü oynamaktadır. Bu bağımlılık ile gelen unsurlar Batı veya ABD kaynaklıdır. Bunların yükselen değer ve kültürel kodlarını yansıtmaktadır.

Küreselleşme iki boyutludur. Bunlardan birisi, *maddelerin yaygınlaşmasıdır* (*giyim*-kuşam, hızlı yiyecek, coca cola, Mc Donald's, Marks & Spencer, GSM teknolojisi, internet, cep telefonu, İngilizce, ABD doları ve bazılarının Müslüman olmasına rağmen taktıkları haç kolyeleri vb.). Diğeri ise, *değerlerin yaygınlaşması*, bu değerler daha çok hakim ekonomik ve kültürün maddeci, faydacı, ferdi tekleştirici değer hükümleridir. Bunun yanında demokrasi, demokratik değerler, insan hakları, çevre şuuru, bilginin yaygınlaşması, teknolojik gelişme, mal ve hizmet kalitesinde standartlaşma gibi olumlu değerler de yaygınlaşmaktadır. Küreselleşmeyle bazı konular evrensel standartlara kavuşmakta, evrensel düşünülmemekte, bazı iddialara rağmen milli devletler ve milli sınırlar ortadan kalkmamakta, bazı milli devletler daha da güçlenmekte, bazılarının sosyal yapıları ise yeni tip tuzaklarla (etnik, cinsiyet ve çevrecilik) karşılaşmaktadırlar. Parçalanmış milli devletlerden yine ulus-devletlere geçilmektedir.

Küreselleşme yeni tip bir istila ile ulus-devletleri kuşatmakta, ülkeler fark edilmeden teslim alınabilmektedir. Böyle bir ortamda ülke çıkarlarının savunulması ve siyaset yapılması da zorlaşmaktadır. Ülke çıkarlarının kararlı ve sistemli bir şekilde savunulmasının alternatifi teslimiyetçilikdir. Bugün konumu itibarıyla Türkiye küreselleşmeye yön verecek durumda değildir. Yapılacak iş küreselleşmeye karşı çıkıştan çok; küreselleşmeden Türkiye'yi en az zararla ve en çok karla çıkarabilmektir.

Milletleşmenin her türlü biyolojik gerekçenin ötesinde kültürel bir mutabakat ve mensubiyet şuuru olduğu bilinmez görülmektedir. Mahalli kültür özellikleri ve sıfatları milli kültür ve milli kimliği tamamlayan değil; sanki ona rakip gibi gösterilmektedir.

Küreselleşmenin ideolojisi olan *çok kültürlülük* tezlerinin işlendiği bir ortamda farklılıkların zenginlik yaratacağı, milli kimlik, milli devlet reddedilerek ileri sürülemez. Farklılıkların yaratıldığı ve kutsallaştırıldığı, ortak mutabakatlarının ikinci plana atıldığı bir ortamda dini hayat da birlik ve bütünlüğünü kaybedebilir. Çok kültürlülük farklılıklara hoşgörüyle bakmakla yetinmeyen, sosyal grup ve fert seviyesinde bile olsa onları siyasi anlamda tanımayı hedef alan bir anlayıştır.

Küreselleşmenin bunlarla beraber coğrafyaların vatansızlaştırılması, mahalli ve milli değerlerin çatıştırılması, milli kimlik çatıştırılmaları, milletlerin kalabalıklaştırılması, yeni kabilecilik (new tribalism) (milletaltı unsurları öne çıkararak) üniter yapıların çok kültürlülüğe zorlanarak milli direncin zayıflatılması, İngilizce'ye ve dolara bağımlılık, ferdin adeta toplumdan soyutlanması, ondan bağımsız düşünülmesi, parçanın bütününe önüne geçirilmesi gibi etkileri de görülmektedir. Vatandaşlık bilincinin zayıflatılmaya sebep olduğu bir ortamda belirli bir millete ve din dairesine mensup olma konusunda tereddütler ortaya çıkmaktadır. Bir de yanlış beyanlarla milliyet ve milli kültürden soyutlanmış fert

anlamına gelen sadece mekan birliğini ifade eden "Türkiyelilik" keşiflerinin milli direnç ve birliği dinamitediği farkedilebilmelidir. Cemaat ile millet; etniklik ile milliyet birbirine karıştırılmamalıdır. Yapay tarikatlar, Anadolu'da Türk kimliğini hedef alan, 1071 ve 1453'ün rövanşını almağa çalışan sadece dini değil siyasi amaçlı misyonerlik faaliyetleri, "diyanet kalsın her grup veya cemaat dini hayatı kendi düzenlesin" tarzında çok hukukluluğa benzer arayışlar ve dinde çoğulculuk iddiaları küreselleşme rüzgarıyla gelen esintilerdir.

Ülkemizde buhran ve istikrarsızlıklar sonucu meşru ile gayri meşru arasındaki mesafe kapanmakta, uzlaşma yerine çatışmacı davranış ve eğilimler ortaya çıkmakta, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar geleceğe güveni sarsarak sosyal dengeleri bozmaktadır. Ekonomik kriz ruhi bunalımlara, intiharlara ve boşanmalara sebep olmaktadır. Çocuklarını bakamadıkları için ilgili kamu kuruluşlarına teslim eden aileler çoğalmıştır. Kapanan iş yerleri büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu ortam, dini hayatın gereklerine uyma eğilimini de aşındırmaktadır. Dinin dünyeviliğine şüphe ile bakmaya sebep olabilmektedir.

Tekleşme ve din kurumunu sosyal bir müessese olarak görememe yanlışı, sanki onu piyasada arz ve talep kanununa bağlı ve satılan bir mal gibi telakki etme, ferdi tercihi öne çıkarma, dini hayatta istikrarsızlıkları ve boşlukları doğurmaktadır. Zayıflayan sosyal ilişkiler dışa kapanmayı, sosyolojik anlamda cemaatleşmeyi arttırarak kamu görevi yerine getiren dini kurumları gereksiz gibi görme yanlısına bazılarına sürüklemektedir. Aslında bilhassa 1980 sonrası kayıtsızlığın, kaygısızlığın, ilgisizliğin artışı ve içe kapanma cemaat çıkarlarını düşünmeyi ön plana çıkarmış, milli menfaat ve toplum çıkarını ikinci plana itmiştir. Bu anlayış ülkemizde iç ve dış etkilerle cemaatleşmeyi kolaylaştırmış, akıl ve mantık dışı birtakım garip grupları Türkiye'de müşteri bulur hale getirmiştir. Yeni dini hareketler olarak yanlış bir şekilde isimlendirilen bu gruplar ülkemizin aydınlarını kontrol altına alabilmek gayesiyle hareket etmektedirler. Moral tatminsizlik ve insanın içine düştüğü hiçliğe tepki, bu gruplara kayışı doğurmaktadır. Ferdi milli toplumdaki, milli devletten ve ailesinden dışlayarak tabi hale getirilmesi, bu cemaatlerin ve genelde merkezi dışarıda olan grupların kullandığı bir metoddur. Fert, kendisine yüklenen sorumlulukları artık destek olmadan kaldıramayacağına inandırılmakta ve cemaatçi bir ortam yaratılmaktadır. Bu hareketlerde yer yer dünyanın fiziki ömrünü tamamladığı fikri ve kıyamet korkusu ön plana çıkarılmaktadır. Bu korku ve gelecekten kurtulmak için ferdi ve toplu intiharlar bile görülebilmektedir. Bazı cemaatçi hareketlerin ortak paydaları da uyuşturucu madde kullanımı, kendine has müzik ve seks olmaktadır. Genelde insanı merkeze yerleştirme amaçlanmaktadır. Bir dönem dini ve milliyetçiliği afyon olarak gören belirli bir ideolojinin yapamadığı ve etkileyemediği kitleler, bu grup ve cemaatler yoluyla etki altına alınmaktadır. Kendilerini yeni din şeklini takdim eden bu cemaat ve gruplar, hedef ülkenin aydınlarını ve seçkinlerini kontrol altına almaktadırlar.

Fert ve ferdiyetçilik adeta kutsallaştırıldığından ferdi kendisini bağlı hissettiği geçmişinden kalan ne kadar değer ve kimliğini belirleyen unsur varsa, fert üzerinde bunlar birer baskı unsuru olarak görülmekte ve adeta onun özgürlüğünü kısıtladığı kabul edilmektedir. Bu görüşlere katılmak mümkün değildir. Çün-

kü insan sosyal bir yaratıktır ve din de sosyal bir müessesedir. Ferdin dini ve manevi bütün bağlardan kurtularak milli, dini ve ahlaki bütün kaygıları saf dışı ederek tekleşmesi gerektiği-görüşleri modern toplumun moral sorunlarını hiç hesaba katmama yanlısından hareket etmektedir. Son yıllarda modern toplum yarattığı sosyal sorunlarla, ilişki kopukluklarıyla adeta sorgulanmaktadır. Sosyal bağları zayıflatan modernleşme süreci teknoloji karşıtı, düşman grup ve cemaatleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durum dini otoritenin parçalanmasını değil, ihtiyaçlara göre daha da kaliteli hale getirilmesini ve güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu gerçek Diyanet İşleri Başkanlığı için de geçerlidir.

Yerleşmiş, kabul görmüş ve kendini yorumlayarak koruyan ve geliştiren din anlayışına karşı 'karşı kültür alanları'nın açılması , laik-antilaik çatışmaları, dini hayattaki gelişmeyi içtihadı açık olarak 21. Yüzyılda yorumlar ve çözümler getirebilmeyi engellemektedir. Bazı sorunlara ve farklı taassup odaklarına rağmen, en iyi Müslümanlığın yaşandığı Türkiye' de geleneğin dışında arayış içine girildiği görülmektedir. Bunlar önemli ölçüde karşı kültür sahasını genişletmektedir. 11 Eylül terör olaylarında "Medeniyetler Çatışması" tezini adeta haklı çıkarır gibi teröre islami sıfatını takmak ne kadar yanlış bir zorlama ise, İslam'da siyaset-sallaşma ve ideolojileşme aramak da o ölçüde yanlıştır. Bütün toplumlara ve çağlara mesajı olan bir dini siyasal kalıp ve ideolojiler içinde dondurmaya çalışmak yapay bir uğraştır ve aslında İslam'ın önünü kesmektir. Oysa toplumlar ve insanlar bugün arayış içindedir. Maddi tatmini ençoklaştıran gelişmiş toplumlar moral tatminsizliği gidermek için uğraşmaktadırlar. Buna Hıristiyanlık ile cevap bulamayanlar İslam'dan yararlanmak yerine, onu sanık sandalyesine oturtmaya çalışmaktadırlar. Bugün sık sık vurgulanması ve düşünülmesi gereken temel çelişki budur. Bilhassa bazı yazılı ve görüntülü basında yanlış yorum ve değerlendirmeler aslında demokrat bile olmayan yaklaşımlar, hatayı Müslüman'da değil, İslam'da arama yanlışları anlaşılabilir çelişkilerle doludur.

Her bir demokratik toplumda radikal ve küçük (marjinal) gruplar olabilir, bunlarla mücadele hukuk devleti ve demokrasi içinde yapılır. Bu gruplar kitleleştirilmez ve yanlış beyan ve uygulamalarla rejime karşı alanlar açılmaz. Türkiye'de aslında Cumhuriyetin akıllı dostlara ihtiyacı vardır.

Her taşın altında fundamentalizm(köktendincilik) ve irtica arayışı ile protesto cepheyi genişletme yanlışları, çoğu kere de bizim geleneğimizle ters düşen zıtlasmalar , tartışma, görüşme ve diyalog imkanlarını zayıflatarak dünyayı başkalarına bırakma ve içe dönük yaşama, çoğu kere geleneksel din anlayışı ile de çatışan bir cemaatleşmeye sebep olmaktadır.²

Hızla şehirleşen ve rehbersizleşen nüfus içinde uyumsuzlukların görülmesi tepkiciliği öne çıkarmış, giyim ve kuşam unsurlarını sembolleştiren fertler vatandaşlık bilincinden nispeten uzaklaşarak dış tesirlere daha açık hale gelmişlerdir.

Dine başkaldırmanın ideal sayıldığı, diğer taraftan ideolojilerin dinleştirildiği dönemler geride kalmış; Aydınlık Çağ Felsefesi ile gelen deney ve gözlem dışında hiçbir gerçeği bir varlık alanı olarak kabul etmeyen pozitivist anlayışın

sanayi toplumlarında yaşanan sosyal sorunlara sebep olduğu ve sorunların çözümlüne katkıda bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Bu eğilimlere ve sapmalara karşı geleneksel ve Türk Milletince yaşanan İslam'ı daha canlı ve dinamik bir biçimde 21.Yüzyıl'a taşıyabilmek ve sapmaları önlemek; alışılmış üslubun açıklarını ve eksiklerini de gözden geçirerek, beşeri katkıyı ve yorumu daha fazla ortaya koymakla gerçekleştirilebilir.

Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığının milli güvenlik çemberimizi oluşturan bölgelerdeki soydaş ve akraba topluluklarla daha fazla ilgilenmesi, bu alanla ilgili resmi kurum ve resmi olmayan kuruluş ve vakıflarla eşgüdümlü çalışması isabetli olabilir.

Hıristiyan yaşamayan mahalle ve bölgelerde kilise açma teşebbüslerine AB'den müzakere tarihi alabilmek uğruna sıcak bakılmamalıdır. Avrupa'da bize cami açma izni veriliyor ama bu Müslüman cemaat içindir. Türkiye'de ise; yeni kiliseler açmak Hıristiyanlara bir hizmet değil Müslümanlara dönüktür. Konu birbirine karıştırılmamalıdır.

Balkanlarda, Kafkaslarda ve Türk Cumhuriyetleri'nde Türk vatandaşı olmayan din adamlarının dönem dönem Türkiye'de hizmet içi eğitime tabi tutulmasına,

Yurt dışında görev yapan din ateşelerimize yanlış ve peşin hükümle yaklaşıl-maması, Avrupa'daki Türklere İslam'ı sosyal bir müessese olarak görek hizmet götürme zenginliğinin sağlanmasına,

Bazı İslamî toplulukların ve din adamlarının İran'da yetiştirilmesine imkan tanınmamasına,

Mensubu olmaktan tarih boyu şeref duyduğumuz İslam'ın üstün özelliklerinin modern teknolojiyen de faydalanılarak ve değerlendirilerek, İslam'a açık topluluklara ulaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde ve Türk bölgelerinde cami açmak çok önemli bir faaliyet olmakla beraber, bunların sosyal faaliyetlerle desteklenmesine de gerek vardır.

Diyanet İşleri Başkanlığının siyasetten daha fazla bağımsız hale getirilmesinde en azından Devlet Bakanı yerine Başbakanı bağlanmasında; bünyesinde bazı düzenlemelere gidilerek diğer sosyal bilim alanlarıyla daha yakından ilişki kurulmasında faydalar vardır.

İlahiyat Fakültelerinin müfredat programları küreselleşme ile gelen etkileri hesaba katarak gözden geçirilmeli, eğitim-istihdam ilişkileri geliştirilmeli, diğer din mensupları ile bilimsel çalışmalara hazır hale gelebilecek düzeye çıkabilmeleri için sürekli hizmet-içi eğitim sağlanmalı ve bilgi akışı sürekli kılınmalıdır.

Misyonerlik konusu öz bir şekilde gerekli yayınlarla önce din görevlilerine tanıtılmalı bu konuda halkı aydınlatıcı faaliyetler sürdürülmelidir.

Dinlerin mukayesesi ve dinler arası farklar hizmetiçi eğitimle daha iyi ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

Din görevlileri ve müftülükler vatandaşı sadece camide ve müftülükte kabul etmek yerin; belirli merkezlerde ve belirli günlerde vatandaşa daha içiçe ilişkiler kurulabilmelidir. Hıristiyanlık ve Batı tesiri ile sosyal yapımızı zedelemek için camilerimizi belirli bir mezhebin ibadethaneleri olarak gösterme yanlışına ve

saptırmasına karşı aydınlatıcı daha esnek ve herkesi kucaklayıcı bir anlayış izlenmelidir.

Hem çağdaş hem de dindar olmanın birbiriyle çelişmeyen ancak birbirini tamamlayan unsurlar olduğu farkedilebilmelidir. Ancak bu konuda gereksiz ve faydasız taviz ve görüntüler de verilmemelidir.

Sosyal bilimlerde kavramların tek tarifi olamaz. Çeşitli tarif ve yaklaşımların bulunması sekülerizm, laiklik gibi kavramlarda genel bir mutabakatı önlemektedir. Seküler olmak ile laik olmak birbirine karıştırılmakta, laiklik adına seküler davranışlar gözlenmektedir. Bu alanda da kavramların yerine oturtulması, kısır tartışmaları önleyebilir.

Demokrasi ve İslam birbiriyle çelişen kavramlar değildir. İslam ve demokrasi birlikte yaşatılabilen unsurlardır.

Ailelerden çeşitli sebeplerle dışlanmış sokak çocukları üzerindeki misyoner faaliyetlerine dikkat çekilmeli, bu çocuklara manevi yönden de sahip çıkılmasını sağlayacak yollar aranmalıdır. Bu çocuklarla ilgilenmek sadece polisin görevi değildir.

Günümüzde televizyon yayınları önemli bir değişme ve yönlendirme aracıdır. TRT ve diğer kanallarda yapılan dini yayınların süre, zaman bakımından yanlış seçilmesi ilgi duyulmayacak saatlerde yayınlanması, bu önemli araç yoluyla toplumu bilgilendirmede ve aydınlatmada çok önemli aksaklıklar doğurmaktadır. Yapılan araştırmalarda dini yayınların yüzdesi itibariyle ve sırasıyla Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, Almanya, Avusturya, İspanya ve Danimarka gibi ülkeler Türkiye'den yüksek orana sahiptir hatta komşumuz Yunanistan bile oran olarak bizden yüksektir. Bu tabloya baktığımız zaman, demek ki Türkiye'de dini hayat ve değişme süreci bakımından herhangi bir sorun bulunmadığı şeklinde yanlış bir kanaat edinilebilir. O zaman Hizbullah ve benzeri örgütler ve radikal gruplar ve garip giyimli yapay cemaatler Türkiye'de herhalde bir sorun yaratmamış olsa gerektir.

Oysa yapılan araştırmalara göre televizyon kanallarında yayınlanan dini programlara ilgi oranı %77.1'dir. Bu programları izlemediğini ifade eden %22.9 içinde izlememe sebepleri arasında programları beğenmeyenler % 14.2, yayını gereksiz bulanlar % 1.5, izlemeye vakit bulamayanlar ise %36.6'dır. Demek ki yayını gerekli zaman diliminde yapılmamaktadır.

Dini programlar içinde yer alması istenen kaynak kişiler açısından ilk sırayı %78'le ilahiyatçılar almaktadır. İlahiyatçıları, Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri %47.3'le takip etmektedir.

Gerekli ve iyi düzenlenmiş dini yayın sadece Türkiye'de değil, komşu ülkelerde ve hatta Türkiye'nin güvenlik çemberi içinde yer alan soydaş ve akraba topluluklar için de planlanmalıdır. Çünkü din ve ahlakla ilgili programlar, izleyenlerde davranış değişikliği yaratmak bakımından insan sağlığı ile ilgili programlardan (% 18.6) sonra ikinci sırada yer almaktadır (% 11.9). Din ve ahlakla ilgili yayınlar izleyicileri etkileme oranı bakımından ilk sıralarda yer almamaktadır.³ Demek ki ihtiyaç duyulan yayınlar yapıldığı takdirde, bu yayınların izleyici-

3 Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi, Atatürk Yüksek kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1999

cileri etkileme oranı çok daha artabilecektir. Aslında TRT'ye büyük görevler ve sorumluluklar düşmektedir.

Türkiye, gerek kendi iç dinamikleriyle *değişme* sürecinde, gerek değiştirilme baskı ve dayatmalarına karşı kararsız toplum görünümünü terketmeli , belirsizlikler ve kararsızlıklardan uzaklaşarak mutabakat ortamı sağlayabilmelidir.

Atatürk dönemi kültür ve tarih tezlerinden sapma anlamına gelen ve Atatürk sonrası döneme hakim olan hümanist kültür anlayışının kalıntıları terkedilmelidir. Türk tarihini bin yıl ve sadece Anadolu coğrafyasıyla sınırlayan , Anadolu'da yeni soy ve atalar arayan , Orta Asya ile bağı koparan kimliği sadece coğrafyaya dayandıran, bugün ortaya çıkan " mozaik" ve Türk yerine sadece aynı coğrafyayı paylaşmak anlamı taşıyan " Türkiyelilik" i öne çıkaran misyonerliğin ekmeğine yağ süren çarpıklıklar ve yanlışlar ilmin ışığında ele alınmalıdır.

Bu şekilde bilhassa 1980 sonrası, fert ve sosyal grupların içe kapanmaları topluma açılma şekline sokulabilir. Geleceğe güven sağlanarak kültürel ve ekonomik hedeflere varılabilir. Ekonomik hedefleri besleyen sosyal arka plan ihmal edilmemelidir. Cumhuriyet Türkiye'sinin güçlü, sosyal bakımdan bütünlüğe ulaşmış şekilde geleceğe taşınmasında her ferde görevler düşmektedir.